

بررسی تاثیر فرهنگ و ادبیات جامعه بر هویت شهرها (مطالعه موردی شهر خرم آباد)

سلیمان میرزاپور

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری و مربی دانشگاه پیام نور لرستان

soleymanmirzapour@yahoo.com

09169696478

مریم بیرانوند زاده

پژوهشگر جهاد دانشگاهی لرستان

چکیده:

فرهنگ و ادبیات بومی که بخشی از فرهنگ هر جامعه را تشکیل می‌دهد، به عنوان بخش نرم افزاری محیط‌های جغرافیایی به شمار می‌رود. بخش سخت افزاری یک محیط جغرافیایی نیز محیط کالبدی یا فیزیکی آن است که به شدت تحت تاثیر فرهنگ است. در مطالعه حاضر مفهوم فرهنگ مورد مطالعه قرار گرفته و سپس تاثیر آن بر هویت شهرها و به دنبال آن تاثیر بر کالبد شهرها مورد مطالعه قرار گرفته است. روش پژوهش حاضر به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای و نیز مبتنی بر گردآوری اطلاعات از طریق پیمایش و تکمیل پرسشنامه بوده است. نتایج نشان داده است که فرهنگ خاص (آداب و رسوم، ادبیات و ...) بخشی از ویژگی منحصر به شهر خرم‌آباد بوده و به شدت بر ایجاد هویت در این شهر موثر است. به طوری که بر اساس یافته‌های این مطالعه، مهمترین ویژگی‌های شهر خرم‌آباد از نظر شهروندان وضعیت طبیعی و آب و هوایی مناسب، وجود آثار تاریخی منحصر به فرد، وجود آداب و رسوم خاص و نوع روابط مردم با هم می‌باشد.

واژگان کلیدی: فرهنگ و ادبیات، هویت، شهر، خرم‌آباد

مقدمه

توسعه یک منطقه تنها با تکیه بر منابع طبیعی مقدور نیست، بلکه یکی از موارد لازم و اساسی دیگر سرمایه انسانی است (میرزاپور 1388، 126). سرمایه انسانی خود شامل وضعیت فرهنگی اجتماعات انسانی از قبیل آداب و رسوم خصوصیات و خلیات اجتماع، ادبیات، سطح سواد، نوع نگرش اجتماع و ... می‌شود.

فرهنگ را زاینده آن بخش از تراوش‌های ذهنی و فرآورده‌های فکری مردم می‌شناسند که در بر گیرنده فلسفه و هنر و ادبیات و نیز آیین‌های جا افتاده و دیرپا و آمیخته با سرشت افراد و دودمانهای یک جامعه می‌باشد، فرهنگ بیشتر جنبه آفرینش، دیرندگی معنوی و ذهنی و بنیادی است (شادابی، 1377، 9).

واژه هویت به معنای چه کسی بودن است و نیاز داشتن آن است که حس شناساندن خود به یک سلسله عناصر فرهنگی و تاریخی رادر فرد با یک گروه انسانی (ملت) تحریک می‌کند. پدیده‌هایی چون یک دین مشترک، یک زبان مشترک، یک سلسله خاطرات سیاسی مشترک، برخی دیدگاه‌های

اجتماعی، یک سرزمین سیاسی مشترک و سلسله آداب و سنت و ادبیات و هنرهای مشترک(میر حیدر، 1380، 36).

هدف تحقیق حاضر بررسی تاثیر فرهنگ و ادبیات جامعه بر هویت شهرها(مطالعه موردی شهر خرم-آباد) بوده است که در این راستا ابتدا مفاهیم فرهنگ، هویت و هویت شهری مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه در راستای هدف تحقیق، اقدام به تکمیل پرسشنامه شده است.

مبانی نظری تحقیق

مفهوم فرهنگ

مفهوم قلمروهای فرهنگی در علم جغرافیا، بیان پهنه‌هایی از زمین است که در آنها وحدت خاصی در ترکیب و به هم پیوستگی عوامل فرهنگی و اجتماعی دیده می‌شود. بطوری که این وحدت می‌تواند یک ناحیه فرهنگی را از نواحی دیگر کاملاً مجزا و مشخص گرداند(شکویی، 1381، 124 و 125). منظور از فرهنگ همانا جنبه غیر بیولوژیکی انسان است که تمام دستاوردهای انسان و آنچه را که در نتیجه زندگی اجتماعی آموخته می‌شود در بر می‌گیرد، به دیگر سخن، فرهنگ راه و روش زندگی و تمام تجربیات یک قوم و یا یک ملت است (امان‌الهی بهاروند، 1383، 87).

واژه فرهنگ به شیوه زندگی در مجموع اطلاق می‌شود: مجموعه پیچیده‌ای که زبان، فرهنگ مادی یا تکنولوژی، نهادهای اجتماعی و ارزشهای مذهبی، اخلاقی و زیبایی شناسی را در بر می‌گیرد. فرهنگ عبارت است از ترکیبی از این عناصر در یک قالب کلی که به طور مشخص با فرهنگهای دیگر تمایز پیدا می‌کند حتی اگر عناصری بین آنها مشترک باشد. بدین ترتیب شیوه‌های زندگی در جوامع مجاور هم ممکن است به یکدیگر شباهت داشته باشند، اما افراد در این جوامع به زبانهای گوناگون سخن بگویند و سازمانهای سیاسی آنها به شکلهای مختلفی باشند. ممکن است در ترسیم و طرح قالبهای فرهنگی با مشکلاتی روبرو شویم زیرا فرهنگها بر روی یکدیگر سایه می‌افکنند: برای مثال یک نکته مورد بحث ممکن است این باشد که آیا دو زبان در یک جامع، دو نظام زبانی مختلف هستند یا این که لهجه‌های همان زبان به شمار می‌آیند بنابراین، قبل از بررسی و شناخت نیروهایی که در زمان ما باعث شده‌اند عدم ارتباط و جدایی جوامع از میان برود، نمی‌توانیم بگوییم فرهنگهای انسانی اکنون چه تعداد هستند یا در گذشته چه تعداد بوده‌اند. اما این نباید ما را وادار سازد که گسترده و عمق گوناگونی فرهنگی را که مجموع دانش مربوط به علم انسان شناسی اجتماعی گواه آن است به حداقل برسانیم(جی. ای گلد تورپ، 271، 1370).

فرهنگ و زبان معمولاً به کمک یکدیگر شخصیت ملی را تشکیل دهند. اگر چه هیچ یک به تنهایی عامل مشخص کننده به شمار نمی‌آیند، به عنوان مثال فرانسوی بودن مردم فرانسه، تنها به علت دانستن زبان مشترک مردم این کشور نیست، بلکه به سبب فرهنگی است که این ملت را از سایر ملل متمایز و مشخص ساخته است برخی کشورها مانند سوئیس با این که فاقد یک زبان و فرهنگ مشترک اند، ملتی قوی و متمایز ساخته اند، آنچه باعث تشکیل ملت در کشور سوئیس شده آداب و رسوم اجتماعی و سنت مشترک است (میر حیدر، 1380، 132).

در تعیین ویژگی‌ها و همانندی‌های فرهنگی در سیاره زمین و حتی میان ملت‌ها به نارسایی‌ها و بی‌قاعدگی‌هایی برخورد می‌کنیم. از طرفی می‌دانیم که ویژگی‌های هر ملت نمی‌تواند تنها به وسیله بعضی از عوامل فرهنگی آن نظیر زبان و مذهب معین شود. زیرا یک ملت خصیصه‌های فرهنگی خویش را از عوامل و ترکیبات بیشماری که در طول تاریخ به آنها دست یافته است می‌طلبد (شکویی، 1381، 125-126)

مفهوم هویت

فرهنگ امید هویت را به معنای حقیقت شی یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد، شخصیت ذات هستی وجود، منسوب به هو می‌داند. در لغت نامه دهخدا هویت چنین تعریف شده است: هویت عبارت است از تشخیص و همین میان حکیمان و متکلمان مشهود است (میر مقتدایی و طالبی، 1385، 15). هویت بر ماهیت، هستی و وجود اطلاق می‌شود که از طریق صفات (ذاتی یا عرضی، عینی یا ذهنی) قابل شناسایی است. این صفات، آن ذات و هستی را از غیر خود متمایز کرده و شباهتش را با خودی‌ها آشکار می‌کند (همان منبع، 16 و 17)

هویت به معنای تشخیص، هستی و وجود آنچه موجب شناسایی شخص می‌باشد - همچون شخصیت یا کیفیت - بیانگر ویژگی‌های هر فرد یا پدیده‌ای می‌باشد (www.manzar.ws). هویت، یکی از مهمترین مسائل و چالش‌های پیش روی جوامع در حال توسعه، در طی فرآیند جهانی شدن و جهانی‌سازی عصر حاضر است که تعاریف متعددی از این واژه به عمل آمده است؛ واژه هویت بصورت زیر معنی شده است: حقیقت شی یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد، شخصیت، ذات، هستی و وجود، منسوب به هو، شناسنامه، چیستی، خود، کیستی، همانی و همانستی. اما طبق تعریف متداول، «هویت، احساس تعلق خاطر به مجموعه‌ای مادی و معنوی است که عناصر آن از قبل شکل گرفته‌اند». هویت در انسان شناسی، به معنای نوعی از خودآگاهی فردی یا جمعی نسبت به وجود مجموعه‌ای از خصوصیات فرهنگی - اجتماعی که فرد یا گروه مزبور را از فرد، افراد یا گروه‌های «دیگر» که به مثابه هویت‌های «دیگری» طبقه بندی می‌شوند، متمایز می‌کند و عموماً خود را با یک نام و یا لاقل با ضمیر «ما» مشخص می‌کند. در خصوص واژه لاتین هویت (Identity) گفته‌اند که از قرن چهاردهم در زبان‌های اروپایی رایج شده و ریشه آن به دو واژه لاتین (Identities) به معنی «خصوصیت چیزی همانند» و (Idem) به معنی «همان» و معادل قدیمی‌تر یونانی آنها می‌رسد. علی اکبر علیخانی در کتاب مبانی نظری هویت و بحران هویت دو پسوند واقعی و تقلیدی را به هویت افزوده است. وی برون رفت از چالش‌های امروز را در تعریفی سیال از هویت و دوری از هویت‌های تقلیدی می‌داند و می‌گوید: هویت ما نه در گرو میراث گذشته و نه در گرو میراث دیگران «به عنوان دیگری» بلکه در گرو حقیقت طلبی و روش اصیل ما خواهد بود. با این توصیف بدیهی است که در شرایط مکانی و زمانی مختلف، زمینه‌های متفاوتی برای هویت منظور گردد که هر کدام نیز دارای تعاریف و ابعاد خود باشند؛ نظیر هویت شخصی، هویت اجتماعی و هویت شهری (www.mrdm.mashhad.ir).

فرایند هویت مشخص می‌کند که فرد از لحاظ روانی و اجتماعی کیست و چه جایگاهی دارد؛ به بیان دیگر، هویت یابی، کنشگر اجتماعی را قادر می‌سازد که برای پرسشهای بنیادی معطوف به کیستی و چیستی خود پاسخ مناسب و قانع‌کننده‌ای پیدا کند. بحران هویت فرهنگی به معنای گسستن و بیگانه شدن انسان از اصل و ریشه‌های فرهنگی است که در آن زیسته و با آن آمیخته و نیاز به پیوستن به اصل و ریش‌های فرهنگی دیگر دارد که در قالب فراموشی و یا کم‌ارزش دانستن فرهنگ و آداب و رسوم فردی و بی‌توجهی به آن بروز می‌یابد (زارع شاه‌آبادی و ابراهیم-آبادی، 1388، 207).

هویت شهری

شهر مجموعه‌ای از عوامل زنده و پویاست که ژن هویت بخشی آن در طول زمان انتقال می‌یابد (کارکنان نصرآبادی؛ 1389). هویت شهر، به عنوان شاخص‌ترین نمود فضایی هویت جامعه، عهده دار تبیین ارزش‌ها، هنجارها و روابط انسانی در ساخت فضایی شهری است.

از نظر اجتماعی شهرها، مکانهایی مناسبی برای شکل‌گیری نهادهای اجتماعی، اعتلای ارزش‌های فرهنگی، گسترش و تحکیم روابط و مناسبات اجتماعی و پاسداری ارزش‌های انسانی و هویت‌های ملی و محلی هستند. بنابراین هویت در محیط‌های شهری به یکی از بحث‌انگیزترین موضوعات عصر حاضر تبدیل شده است (همان).

مقوله‌ای به نام هویت سابقه‌ای به بلندای تاریخ دارد آن زمان که انسان احساس کرد باید به کیستی و چیستی خود در برابر طبیعت و ماورای طبیعت پاسخ گوید، هویت متولد شد. اما پیشینه این بحث در شهرچندان با سابقه نیست (نگارستان؛ تیموری و آتشین بار؛ 1389: 59)

شهر به عنوان یک پدیده انسانی، طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است، این پدیده در بستر تاریخی خود در شرایط معینی متولد می‌شود و در شرایط خاصی به زندگی خود ادامه می‌دهد، رشد می‌کند و تغییرات معینی را می‌پذیرد (مجتهدزاده، 1382: 1)

هر شهر در اجزا و قالب سازمانی خود؛ اعم از کالبد و رفتارهای اجتماعی و فعالیت‌ها؛ از شاخصه‌هایی برخوردار است که هویت آن شهر را تعیین می‌کند. (کمیلی؛ 1387: 169) در واقع هویت شهر حالتی از اندیشه، انسجامی از عادات و سنن، عواطف و افکار و رفتارهای سازمان یافته‌ی ساکنان شهر است که به عنوان جزء لاینفک عادات زندگی شهری به فرهنگ شهری منتقل شده اند (<http://www.Omran-hadi.com>)

مامفورد، مسئله‌ی اصلی شهرسازی مدرن را هویت شهری می‌داند و معتقد است نوسازی شهری عصر حاضر از نظر معماری و اجتماعی فاقد شخصیت است. وی می‌گوید شهرها در گذشته واجد وحدت بصری بودند و با فرم‌هایی که به تدریج پیچیدگی بیشتری می‌یافتند، شیرازه‌ی اجتماعی جوامع را بوجود می‌آوردند ولی در شهرسازی معاصر، نظم خشک مقیدی جای تنوع اجتماعی گذشته را گرفته است. شهرها زمانی از خود شخصیت و موجودیتی داشته‌اند، لیکن امروز این شخصیت و موجودیت از میان رفته است و تمام آنها به توده‌های مشابه یکنواختی بدل گشته‌اند.

از نظر راپاپورت، هویت قابلیت تمیز و تشخیص عنصری از عنصر دیگر است. او هویت را خصوصیتی از محیط می‌داند که در شرایط مختلف تغییر نمی‌کند. این خصوصیات می‌تواند خصوصیات فیزیکی محیط نظیر شکل، ابعاد، تزیینات، سبک ساختمانی و ... باشد، یا فعالیت‌های خاص جاری در محیط و یا عملکردهای یک محیط. الکساندر یکی دیگر از اندیشمندان است که در زمینه هویت محیطی به اظهار نظر پرداخته است. به عقیده وی هویت در محیط هنگامی تجلی می‌کند که ارتباط طبیعی و منطقی بین فرد و محیط حاصل شده باشد. وی معتقد است که بین فرد و محیط زندگی اش ارتباط و احساس تعلق خاطر به وجود نخواهد آمد مگر آنکه قادر به شناخت عمیق و تشخیص آن باشد و توان درک تمایز آن نسبت به محیط‌های دیگر را نیز داشته باشد، و بداند در چه زمانی و به چه صورت پاسخ مناسبی به کنش‌های انجام یافته در آن محیط بدهد (دانشپور؛ 1380: 55)

چارلز جنکز نظریه گذر از شعور ملی به هویت محلی با هدف زنده کردن باورها و تصورات محلی ساکنان شهرهای دارای بافت تاریخی را ارائه می‌نماید. فعالیت‌های هویت بخشی در شهر چیستر انگلیس، ایجاد حس تعلق در شهروندان در شهر بولونیا ایتالیا، احیای شخصیت تاریخی و کهن در شهر قاهره، حفظ میراث فرهنگی و ارتقای آن در کوری چیبا در آمریکای جنوبی و توجه به هویت فرهنگی و تاریخی در شهر رام الله نمونه‌های از فعالیت بهسازی و نوسازی و هویت بخشی در جهان می‌باشد (حبیبی و مقصودی، 1381: 50).

هایدگر می‌گوید هویت برابری است و پرسش از هویت هنگامی مطرح می‌شود که بخواهیم دو چیز متفاوت را برابر معرفی کنیم. در دوران مدرن معیارهای معین سنجش سنتی هویت افراد مردود اعلام شد و در نتیجه آن پرسش از هویت مطرح شد.

به تدریج با ورود انسان به عصر صنعت نقش هویت بخش آن کمرنگ تر می‌شود و جای خود را به کارکردگرایی؛ رفع مشکلات غریز؛ استاندارد گرایی و اقتصادگرایی و..... می‌دهد (شوای؛ 1373).

ادوارد رلف در کتاب مکان و بی مکان سه بعد اصلی برای هویت مکانی قائل است. او بیان می‌کند «مشخصات کالبدی، فعالیتها و معنی، اجزای اصلی هویت مکانی را شکل می‌دهند. این تقسیم بندی به روشنی قابل درک است. برای مثال، شهر را میتوان به صورت مجموعه ای از ساختمان ها و اجزای کالبدی درون آن همان گونه که بوسیله ی ک تصویر هوایی به چشم می آید، دید. بینندهای که در این شهر حضور عینی داشته باشد می تواند از نزدیک فعالیت ها را در این زمینه کالبدی مشاهده کند. ولی شخصی که این ساختمان ها و فعالیت ها را تجربه می کند، چیزی بیش از این می بیند، که به صورت زشت - زیبا کارآمد - بی فایده، خانه، کارخانه، لذتبخش، بیگانه - آشنا و به طور کلی واجد معنی درک می شوند (Relph, 1976,471)

در واقع دوران مدرنیزاسیون را می‌توان به عنوان سرآغاز گسست و کمرنگ شدن توجه به ابعاد هویتی شهرها و زندگی اجتماعی شهری در نظر گرفت. امروزه هویت شهری در کشورهای در حال توسعه، هم چون حلقه ای گم شده است و شهرها نه بر پایه هویت اصیل خود، بلکه بر پایه

تقلیدهای بدون اندیشه از مظاهر غربی و الگوهای مدرن بدون توجه به الگوهای بومی در حال شکل گیری و گسترش است.

بعضاً مشاهده می‌شود با گسترش بی‌ضابطه بسیاری از شهرهای بزرگ و افزایش جمعیت رفته‌رفته تسلط مسئولین شهری به کنترل اوضاع اجتماعی و پرداختن به امور سیمای شهرها و ساماندهی آن‌ها کمتر از گذشته می‌شود و گاهی هویت حفظ سیمای بصری در زیر پوشش عملکردها و پاسخ به نیاز روزمره شهروندان به فراموشی سپرده می‌شود (زندیه و زندیه، 1385، 1).

از نظر اجتماعی شهرها مکان‌های مناسبی برای شکل‌گیری نهادهای اجتماعی اعتلای ارزش‌های فرهنگی، گسترش و تحکیم روابط و مناسبات اجتماعی و پاسداری ارزش‌های انسانی و هویت‌های ملی و محلی هستند. لذا هویت در محیط‌های شهری به یکی از بحث‌انگیزترین موضوعات عصر حاضر تبدیل شده است، تا جایی که امروز هرکس به طریقی خودآگاهانه یا ناخودآگاهانه در چنگال نگرانی بی‌هویتی اسیر است. بی‌هویتی، ناهماهنگی و یکنواختی که امروزه بر فضای شهرها حاکم است و به صورت روزافزونی در حال گسترش است، نه تنها سیمای نامطلوب و محیطی نامأنوس را برای ساکنین ایجاد نموده، بلکه تمامی ابعاد زندگی اجتماعی و زیست محیطی را در جوامع شهری تحت‌الشعاع خود قرارداده است، زیرا فرم فیزیکی شهرها در حقیقت هسته جهان اجتماعی است که در تمامی ابعاد جامعه از اقتصاد گرفته تا زیبایی‌شناختی موثر است. تا وقتی که بحران هویت به عنوان موضوعی حل‌ناشدنی یا حداقل بسیار پیچیده فرض گردد، رهایی از شرایط کنونی چندان محتمل به نظر نمی‌رسد. یکی از دلایل این فرض آن است که تعریف مشخصی از هویت در دست نیست و همین امر هویت‌بخشی را دشوار و حتی ناممکن جلوه می‌دهد (WWW.CIVILICA.IR). در واقع مسأله هویت شهری یکی از پیچیده‌ترین و بحث‌انگیزترین مباحث نظری در شهرسازی است. چگونه می‌توان آنرا در شهرها و یا در عناصر معماری ایجاد کرد و یا ارزیابی نمود؟ این سوالی اساسی است که بسیاری از محققین به دنبال یافتن پاسخی مناسب برای آن هستند (همان منبع).

از آنجایی که «هویت»، مجموعه‌ای از صفات و مشخصاتی است که باعث «تشخیص» یک فرد یا اجتماع از افراد و جوامع دیگر می‌گردد؛ شهر نیز به تبعیت از این معیار، شخصیت یافته و مستقل می‌گردد. هویت در شهر به واسطه ایجاد و تداعی «خاطرات عمومی» در شهروندان، تعلق خاطر و وابستگی را نزد آنان فراهم کرده و شهرنشینان را به سوی «شهروند شدن» که گستره‌ای فعال‌تر از ساکن شدن صرف دارد، هدایت می‌کند. پس هرچند که هویت شهر خود معلول فرهنگ شهروندان آن است؛ لیکن فرآیند شهروندسازی را تحت تاثیر قرار داده و می‌تواند باعث تدوین معیارهای مرتبط با مشارکت و قضاوت نزد ناظران و ساکنان گردد. هویت یک معیار رشد برای شهر است؛ به عبارتی دیگر وقتی یک شهر یا جامعه رشد می‌کند، بخشی از صفات هویتش در جریان رشد تغییر می‌کند و ساماندهی جدیدی می‌یابد. در این ساختار باید هویت شهری به عنوان یک معیار برای توسعه و عاملی برای ارتقای کیفیت محیط مطرح شود تا بتواند زمینه‌های مشارکت و امینت افراد را فراهم کند. هویت شهری را باید نوعی هویت جمعی به حساب آورد که البته با عنوان هویت محله-

ای و شهری زمانی معنی‌دار خواهد بود که تبلور عینی در فیزیک و محتوای شهر داشته باشد؛ به شرطی که هنجار هویت درست فهمیده شود. کیومرث مسعودی پژوهشگر و جامعه‌شناس شهری معتقد است «اگر در مورد هویت شهری یا هویت معماری صحبت می‌کنیم، منظور در واقع یک نظام یافتگی ساختاری و کاربردی در شهر و یک انتظام در معماری شهر است»؛ بنابراین بدیهی است که این انتظام یا سازمان دارای ابعاد درونی خود باشد که در اینجا با عنوان عناصر هویتی شهر بدانها پرداخته می‌شود (همان منبع).

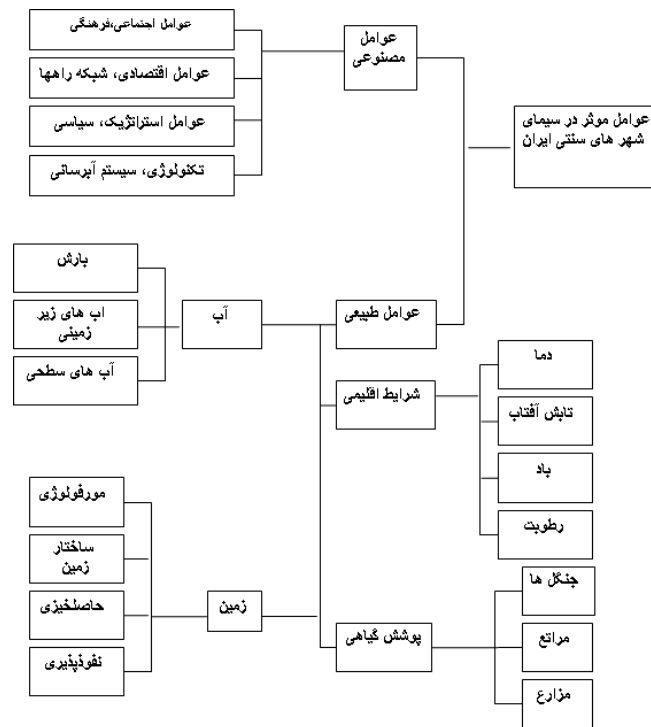
تعریف حس تعلق به مکان

آنچه مکان را متفاوت کرده و به آن معنی خودی می‌دهد، همچنان اهمیت دارد و این معنای هویت کالبدی است (میرمقتدایی، 1383). قلمرو با یک مکان، هویت روانشناختی می‌یابد و با احساس مالکیت و ترکیب کالبدی به صورت نماد در می‌آید (شعله، 1385، به نقل از -Pastslsn, 1970, 88- 101). متمایز شدن خصوصیات یک مکان از مکانی دیگر باعث می‌شود که افراد ساکن احساس نمایند که مکان زندگی آنها دارای کیفیات خاص است و ضمن علاقه به آن، تمایل به تأمین نیاز در داخل محدوده آن مکان داشته باشند (همان منبع به نقل از Polloway and Hubberd, 2201, 71). چنین احساسی نسبت به محل زندگی «احساس تعلق به مکان» گفته می‌شود که لنگ¹ آن را به عنوان حس شهروندی نسبت به مکان تعبیر کرده است (همان منبع، 85 و 19 به نقل از Lang, 1994, 291).

امروزه با توجه به دگرگونی‌های عظیمی که در ساختار نهادهای اجتماعی شهرها صورت گرفته است و همچنین جهت‌گیری‌های نظام سرمایه‌گذاری در زمینه ساخت و ساز و ایجاد فضاهای شهری با تضعیف احساس تعلق مردم به محله‌ها و فضاهای شهری روبرو هستیم، که این احساس عدم تعلق مردم به فضاهای شهری با تضعیف احساس تعلق مردم به فضاهای شهری، بی‌تأثیر نبوده است (کرمی و شریعتی، 1387، 1).

عناصر هویتی یک شهر

از آنجا که هر شهر دارای دو بعد کارکردی و کالبدی است، لذا ابعاد مختلف هویت وابسته به آن نیز دارای دو وجه مذکور خواهد بود. بنابراین در یک تقسیم‌بندی کلی ابعاد هویت شهری را می‌توان در قالب همین دو بعد مجزا ساخت (www.mrdm.mashhad.ir):

شکل 2-1- عوامل موثر در شکل دهی به سیما و هویت شهر، منبع: (WWW.CIVILICA.IR) به نقل از فرجامی، 1383.

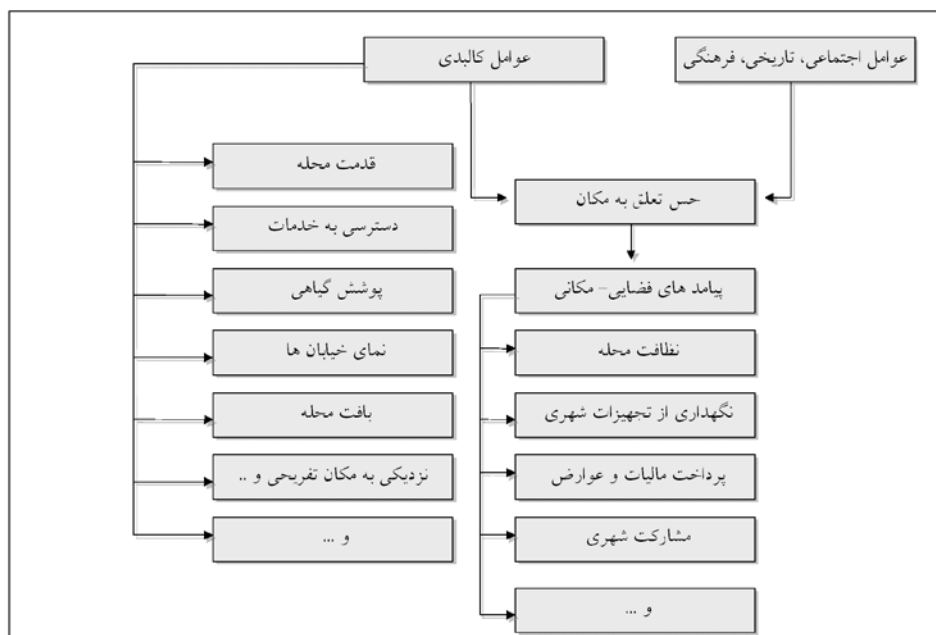
مکان زمانی معنا پیدا می کند که درکی حسی از آن صورت گرفته و تصویری ذهنی از خود به جای گذاشته باشد.

در مجموع مکان (کالبد+ فعالیت) و تصویر ذهنی که از آن باقی می ماند در شکل دادن هویت محل زندگی و انسان از مهمترین عوامل هستند (حبیبی، 1382، 47).

عناصر هویت زای یک شهر، تنها عوامل کالبدی نیستند، بلکه فرهنگ، زبان، ادبیات، اسطوره ها و موسیقی یک منطقه نیز بر میزان دل بستگی و تعلق افراد به شهر تاثیرگذار است. حفظ و گسترش این مولفه ها، تا حدود زیادی می تواند حس مکان افراد را افزایش دهد (میرزاپور، 1388).

در پژوهشی که توسط (میرزاپور، 1388) انجام گرفته، تأثیر حس تعلق به مکان بر محلات شهر خرم آباد به اثبات رسید، بطوری که رابطه معنی داری بین شاخصه های مختلف حس تعلق به مکان و نگهداری از تجهیزات شهری توسط مردم، نظافت محلات، پرداخت مالیات و نیز مشارکت افراد در امور محله وجود دارد. به عبارت دیگر عوامل اجتماعی، تاریخی و فرهنگی به همراه عوامل کالبدی شهر همواره بر حس تعلق افراد به شهر و هویت شهری تاثیر گذار بوده و این حس تعلق نیز به صورت مختلف خود را در وضعیت کالبدی محلات نشان می دهد. شکل 2 (مدل مفهومی برخی پیامدهای فضایی- مکانی حس تعلق به مکان) عوامل تأثیرگذار بر حس تعلق به مکان و نیز برخی پیامدهای فضایی- مکانی آن را نشان می دهد.

شکل 2- مدل مفهومی برخی پیامد های فضایی- مکانی حس تعلق به مکان (میرزاپور، 1388).

احساس تعلق شهروندان خرم آبادی از شهر

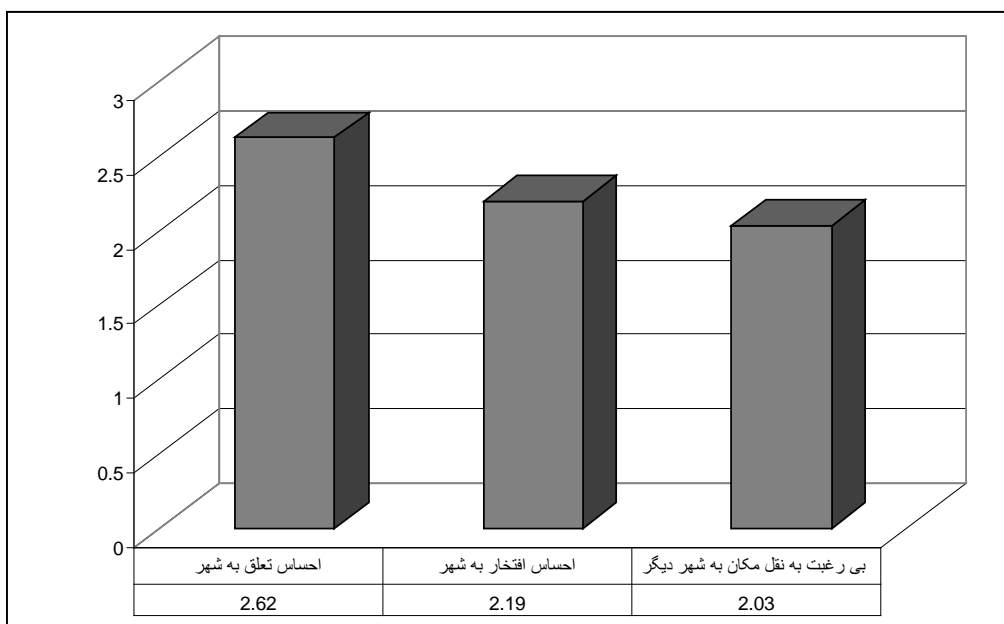
در این بخش از تحقیق به بررسی مختصری از احساس افراد در مورد شهر خرم آباد پرداخته شده است. در این راستا ابتدا سه سوال کلیدی که توسط افراد پاسخ داده شده، تجزیه و تحلیل می شوند. از بین محلات شهر خرم آباد شش محله به صورت تصادفی انتخاب و افراد این محلات نیز به صورت تصادفی انتخاب و مورد سوال قرار گرفته اند.

1: من به شهرم احساس تعلق و دلبستگی شدیدی دارم.

2: من به شهرم به دلیل متمایز بودن افتخار می کنم.

3: من ترجیح می دهم برای همیشه در این شهر بمانم.

در پاسخگویی افراد به سوالات، عدد صفر (0) به معنای شدیداً مخالف و عدد سه (3) به معنای شدیداً موافق بوده است. همان گونه که از نمودار 1 (احساس افراد در مورد شهر خرم آباد) قابل مشاهده است، درصد زیادی از افراد با سه جمله بالا در مورد شهر خرم آباد موافق بوده اند.

نمودار 1- احساس افراد در مورد شهر خرم‌آباد

شناسایی برخی عناصر ایجاد کننده حس مکان در شهر خرم‌آباد

برای برنامه‌ریزی بهتر و دقیق‌تر شهر و در راستای مردمی بودن این برنامه‌ریزی، باید از احساس مردم نسبت به محلات و دیگر اماکن و عناصر شهری آگاهی داشت. در همین راستا در این مطالعه سعی شده است که عناصر مهم ایجاد کننده حس تعلق به مکان در شهر خرم‌آباد شناسایی شود، که به این منظور چند سوال در قالب پرسشنامه در محلات مورد تحقیق توزیع شده که این سوالات به صورت باز بوده و به منظور تحلیل بهتر طبقه‌بندی شده‌اند.

مهمترین ویژگی‌های شهر خرم‌آباد از نظر شهروندان

بر اساس یافته‌های این مطالعه، مهمترین ویژگی‌های شهر خرم‌آباد از نظر شهروندان به ترتیب وضعیت طبیعی و آب و هوایی مناسب، وجود آثار تاریخی منحصر به فرد، وجود آداب و رسوم خاص و نوع روابط مردم با هم می‌باشد.

آنچه که در این بخش از مطالعه قابل ذکر است اینکه وضعیت تاریخی، فرهنگی و رسم و رسوم شهر از عوامل عمده هویت‌زای شهر خرم‌آباد به شمار می‌روند که باید در روند برنامه‌ریزی‌های این شهر، این موارد مورد توجه باشند، چرا که همین عوامل هویت‌زا هستند که منجر به ایجاد حس تعلق به یک شهر و یا مکان می‌گردند.

هویت ایرانی و قومی در ایران

کشور پهناوری چون ایران از قومیت‌های مختلفی تشکیل شده است که در سالیان متمادی و با داشته‌های فرهنگی و نیز گذشته تاریخی مشترک همواره در کنار هم بوده‌اند. به طور مثال در ایرانی بودن قوم لر جای هیچ شکی نیست. اما برای توسعه مناطق لر نشین و یا هر منطقه دیگر، یکی از مواردی که باید مورد تاکید قرار گیرد، هویت بومی مناطق است. چراکه کمترین اثر بی هویتی در

این مناطق می‌تواند منجر به دلسردی و بی‌میلی افراد برای توسعه منطقه و نیز مهاجرت به دیگر شهرها و مراکز جمعیتی گردد. لازم به ذکر است که هویت‌های قومی به هیچ وجه در تضاد با هویت ملی و دینی کشور نبوده و حتی می‌تواند در راستای اعتلای آن گام بردارد، چرا که در بیشتر موارد از برخورد فرهنگ‌های با تفاوت هرچند اندک، جوامع و فرهنگ‌ها به نبوغ و اعتلای بیشتری دست می‌یابند. بی‌هویتی افراد و عدم حس تعلق به شهر و منطقه موجب مشارکت کمتر آنان در امور شهری می‌گردد.

از جمله دلایل ضعف هویت شهرها (خصوصاً شهرهای قومی) می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

نحوه تقسیمات منطقه‌ای استانی و شهرستانی

به نظر می‌رسد در بسیاری از تقسیمات منطقه‌ای استانی و شهرستانی بر اساس موازین جغرافیایی و فرهنگی نبوده است. به عنوان مثال سرزمین لرستان تا پیش از روی کار آمدن سلسله قاجار شامل منطقه وسیعی بود که حد غربی آن به نواحی شرق بغداد و حد شرقی آن به رودخانه سزار (دز) محدود می‌شود. این سرزمین از استانهای کنونی لرستان، ایلام و نیز مناطق وسیعی از استانهای خوزستان و کرمانشاهان تشکیل شده. لرستان تا پیش از تسلط قاجار دارای حکومتی محلی نیمه مستقل و مقتدر بود که سابقه آن به زمان سلجوقیان می‌رسید و مرکز آن شهر شاپور خواست بود که بعداً خرم‌آباد نام گرفت. (امان‌الهی بهاروند، 1383). به نظر می‌رسد، روند برنامه ریزی منطقه‌ای کنونی و تقسیمات استانی که اکثراً در حکومت‌های گذشته شکل گرفته‌اند کمتر بر اساس ریشه جغرافیایی و فرهنگی مناطق شکل گرفته که خود موجب سردرگمی و بحران هویت در برخی مناطق حاشیه‌ای می‌گردد.

شهرسازی مدرن و مشابه در تمام شهرهای کشور

شهرسازی مدرن و مشابه در تمام شهرهای کشور نیز می‌تواند باعث بی‌هویتی شهرها گردد، این در حالی است که برنامه ریزی شهرها باید به سمت هویت یابی و تقویت فرهنگ بومی شهروندان حرکت نماید. این اقدامات می‌تواند در نگهداری و مرمت آثار تاریخی، معماری بناها، طراحی المان‌های مرتبط با فرهنگ بومی و حتی نام‌گذاری خیابانها خود را نشان دهد. حتی نام‌گذاری خیابان‌های یک شهر اگر بر اساس سنن، فرهنگ و حافظه مشترک تاریخی مردم منطقه باشد، می‌تواند هویت و حس مکان را در آن محل بالا ببرد (میرزاپور و همکاران، 1391، 6).

رسانه‌های جمعی

رادیو و تلویزیون‌های استانی به عنوان پرطرفدارترین و مناسب‌ترین رسانه، راه مطمئنی برای تبلیغ و گسترش زبان‌های محلی محسوب می‌شوند. یکی از راه‌ها این است که تا حد ممکن در برنامه‌ها، به ویژه در برنامه‌هایی که برای گروه سنی پایین تهیه می‌شوند، از زبان‌های محلی استفاده شود، اما باید توجه داشت که گونه زبانی مورد استفاده در این برنامه‌ها کاملاً طبیعی بوده و با زبان

مورد استفاده مردم در خانه و کوچه و بازار تفاوت اساسی نداشته باشند، زیرا استفاده از گونه ای که آمیخته با واژگان و ساختار زبان فارسی باشد، تأثیر منفی بر جای خواهد گذاشت. صدا و سیمای سراسری و استانی باید در تولید برنامه‌هایی که در آن تنها افراد طبقه پایین جامعه و یا مجرمان و بزهکاران لهجه دارند، تجدیدنظر کند. همچنین ما شاهد برنامه‌هایی هستیم که جنبه طنز دارند و برای ایجاد خنده و اثر کم‌دیک از لهجه‌های محلی استفاده می‌کنند. این مسئله ممکن است باعث ایجاد سرخوردگی و دلزدگی در جوانان بومی شود (بشیرنژاد، ۹)، (81).

نتیجه گیری

بر اساس آنچه گفته شد، فرهنگ یک جامعه شامل مواردی همچون شیوه زندگی، آداب و رسوم، زبان، ادبیات و ... می‌باشد که به طور مستقیم هویت اجتماع را شکل می‌دهد. فرهنگ در تلفیق با محیط طبیعی و فیزیکی، در کالبد و شکل عینی شهر نیز تأثیر گذار است. با توجه به اهمیت هویت مسئله هویت و تاثیرهای آن بر توسعه شهرها و جوامع، لزوم برنامه ریزی به منظور مناسب سازی شهرها در رابطه با فرهنگ اجتماع و نیز پرداختن به مباحث فرهنگی از ضروریات برنامه ریزی در هر شهر است.

نتایج تحقیق نشان داده است که فرهنگ خاص (آداب و رسوم، ادبیات) بخشی از ویژگی شهر منحصر به شهر خرم‌آباد بوده و به شدت بر ایجاد هویت در این شهر موثر است. به طوری که بر اساس یافته‌های این مطالعه، مهمترین ویژگی‌های شهر خرم‌آباد از نظر شهروندان وضعیت طبیعی و آب و هوایی مناسب، وجود آثار تاریخی منحصر به فرد، وجود آداب و رسوم خاص و نوع روابط مردم با هم می‌باشد. همانگونه که اشاره شد فرهنگ، ادبیات و رسم و رسوم یک بعد مسئله است و بعد دیگر فضای کالبدی و فیزیکی شهر است که قادر به تقویت و یا حتی تضعیف هویت شهری می‌باشد. شهر خرم‌آباد به دلیل داشتن قدمت تاریخی و همچنین قرار گیری در موقعیت جغرافیایی و اقلیمی دارای ویژگی‌های ممتاز شهرنسیبی است. همچنین به دلیل سابقه طولانی سکونت در آن دارای بناهای گرانبه‌ای تاریخی است که در هویت بخشی به این شهر نقش اصلی را ایفا می‌کنند.

منابع:

- امان‌الهی بهاروند، سکندر، موسیقی در فرهنگ لرستان، نشر افکار، سازمان میراث فرهنگی کشور، پژوهشکده مردم شناسی 1383، چاپ اول 1384.
- بشیرنژاد، حسن، زبان‌های محلی ایران و خطر انقراض، مجله فرهنگ مردم ایران، شماره 5 و 6
- حبیبی، رعنا سادات، تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره 35 پاییز 1387.
- حبیبی، محسن و ملیحه مقصودی، مرمت شهری، انتشارات دانشگاه تهران 1381
- بیرانوند زاده، مریم، امکان سنجی تجدید حیات و ساماندهی بافت قدیم شهر خرم‌آباد، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، 1387.

- دانشپور؛ عبدالهادی، بازشناسی مفهوم هویت در فضای عمومی شهری؛ دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران 1380.
- زارع شاه آبادی، اکبر و ابراهیم آبادی، مهدی، بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با بحران هویت فرهنگی در بین دانش آموزان دبیرستانی تبریز، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره چهارم، شماره 4، زمستان 1390.
- زندی، م و زندی، ر. 1385. نقش مبلمان شهری در هویت و سیمای شهری، اولین همایش بین المللی شهر برتر، سازمان عمران شهرداری همدان، 11-12 مردادماه، www.civilica.ir
- شادابی، سعید، فرهنگ مردم لرستان، زیر نظر ابوالقاسم انجوی شیرازی (نجوا)، انتشارات افلاک 1377.
- شکویی، حسین، فلسفه جغرافیا، انتشارات گیتا شناسی، چاپ یازدهم، پاییز 1381.
- شعله، م. 1385. دروازه‌های قدیم در خاطره جمعی شهر معاصر ریشه‌یابی رشته‌های خاطره‌ای، نشریه هنرهای زیبا، شماره 27.
- شوای؛ فرانسو (1373)؛ شهرسازی از تخیل تا واقعیت؛ ترجمه محسن حبیبی؛ انتشارات دانشگاه تهران.
- کرمی، پ و شریعتی، س. 1387. بررسی نقش توسعه مبلمان و تجهیزات شهری بر هویت شهرها و شهرسازی، www.yektaweb.com.
- کارکنان نصرآبادی؛ محمد، شهر، هویت شهری و شهردار یها؛ از محله گرایی تا جهانی شدن؛ مجله شهرداریها؛ سال نهم شماره 1389
- کمیلی؛ محمد، شناخت هویت شهری بندرعباس؛ مجله صفا، 1387
- کیانی، اکبر و میرزاپور، سلیمان، بررسی افتراق فضایی- مکانی شهر و روستا در ابعاد سرمایه اجتماعی، مطالعه موردی شهرستان خرم‌آباد، فصلنامه فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره 28، زمستان 1388.
- کیانی، اکبر و میرزاپور، سلیمان، کنکاشی در یافتن برنامه‌ای مناسب برای توسعه شهر خرم‌آباد، مجموعه مقالات همایش برنامه‌ریزی شهری، ضرورت‌ها و راهکارها، خرم‌آباد 1388.
- گلد تورپ، جی. ای، جامعه شناسی کشورهای جهان سوم، نا برابری و توسعه، ترجمه جواد طهوریان، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ دوم، 1373.
- مجتهد زاده، غلامحسین، برنامه ریزی شهری در ایران، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه پیام نور. 1382
- میر حیدر (مهاجرانی) دره، مبانی جغرافیای سیاسی، انتشارات سمت، تهران 1380.
- میر مقتدایی، مهتا، معیارهای شناخت و ارزیابی هویت کالبدی شهرها، نشریه هنرهای زیبا، شماره 19، پاییز 1383.
- میر مقتدایی و طالبی، هویت کالبدی شهر، مطالعه موردی تهران، مشاور: سید حسین بحرینی، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی، چاپ اول 1385.

- میرزاپور، سلیمان، مقایسه تطبیقی تعلق خاطر مکانی و تاثیرات فضایی- مکانی آن در محلات شهر خرم‌آباد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه زابل، به راهنمایی دکتر خداحم بزی، 1388.

- میرزاپور، سلیمان و حشمتی جدید، مهدی و طهماسب پور، ابوطالب و فعلی، محمد، برنامه‌ریزی به منظور ایجاد قطب مهم توریستی در استان لرستان به مرکزیت خرم‌آباد، اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران، همدان، اسفند ماه 1391.

- نگارستان؛ فرزین؛ تیموری؛ محمد و محمد آتشین بار، تئوری منظر؛ رویکردی بر تداوم هویت در روند نوسازی شهری؛ باغ نظر سال هفتم؛ شماره چهارده 1389

www.manzar.ws

www.mrdm.mashhad.ir

WWW.CIVILICA.IR

<http://www.Omran-hadi.com>

24.Relph, E. (1976). "Place and placelessness". London: Pion23

Archive of SID